

„Ne Parázz!”

■ GONDOLATOK A FOGYATÉKOSSÁGRÓL A SÉRÜLT EMBEREK VILÁGÁT BEMUTATÓ GYERMEKKÖNYV KAPCSÁN

Varga Livia Éva gyógypedagógus, Bánki László gyermekpszichológus, és Csató Gyula szociális munkás „Ne Parázz!” című könyve 9-14 éveseknek mutatja be a sérült emberek mindennapjait, és ad iránymutatást, hogy hogyan segíthetnek a fogyatékkal élőknek.¹ A gyermekeknek szóló mesékben a felnőttek, gyerekek, és más lények belső tulajdonságai is megjósolhatók bizonyos külső jegyek alapján. Ezekkel válnak beazonosíthatóvá bizonyos belső, negatív tulajdonságok. Végre egy gyerekkönyv, amely szakít e hagyománnyal.

Közhely, hogy a gyerekek sokszor kegyetlenek. Hajlamosak kiközösíteni, csúfolni, aki más, mint a többség. „Már egészen fiatalon megtanuljuk, hogy hasonló jellemvonásokkal minősítsünk egy csoport tagjait.”² 10 év körüli gyermekek társadalmi hovatartozás alapján sztereotipizálják egymást. Nem fogyatékosként már gyermekkorban megbélyegezzük sérült embertársainkat, vagy jobb esetben „csak” nem gondolunk bele az ő helyzetükbe. A fogyatékosághoz való többségi hozzáállást az ignorancia jellemzi; a sérült emberek felé szánakozva, lekezelően, lenézően, undorral, félelemmel fordulunk. Ne parázz! Ismerd meg a sérült emberek világát! – igyekszik már címével eloszlatni az indokolatlan félelmet a könyv. A szleng nemcsak figyelemfelkeltő, hanem több szempontból is indokolt választás. Egyrészt, a fogyatékkal élőket gyakran alaptalan félelem övezi, akár mert ijesztőek lehetnek a tünetek, vagy, mert ragályos, fertőző betegségnek tekintenek veleszületett fogyatékoságot. Másrészt, bár komoly témáról van szó, a könyv nem kötelező olvasmány, ahogy a kiadó előszavában olvashatjuk, ez nem olyan „mint a matek dolgozat. Ha nem akarod, nem kell foglalkoznod ’másokkal.’” Harmadrészt, a para előtag nemcsak a félelem szinonimája, hanem a parasport, vagy a paralimpia előtagja is, amely a közhiedelemmel ellentétben nem a paralízisre, hanem a ’parallel’, azaz ’párhuzamos’, vagy ’egyenlő’ szóra utal.³ Az egyenlőségi szemlélet végigkíséri a könyvet. A szerzők célja, hogy újradefiniálják, ki a normális, és tudatosítsák a gyerekekben az emberek sokszínűségét. Felnőttként is érdemes újragondolnunk a szerzők által felvetett kérdéseket.

■ FOGYATÉKOSJOGOK FELNŐTT SZEMMEL

A fogyatékkal élő személyek védelme többretegű jelentéstartalommal bír. Egyrészt az erkölcs szintjén értéket képvisel a fogyatékosok segítése; másrészt ideológiailag attól függően, hogy milyen egyenlőségi elveket követünk. Jelentheti kvóták felállítását a munkaerő piacon és az oktatás területén, vagy éppen az esélyegyenlőség megteremtését speciális felkészítő tan-

folyamok, tágabban pedig az általános akadálymentesítés révén. És végül, jogi relevanciával is bír, hiszen a fogyatékkal élő személyek jogainak védelme és/vagy egyenlőségük biztosítása az államok – jogrendszerrel függően – alkotmányos vagy törvényes kötelezettsége.⁴

Természetesen eltérő a különböző felfogásokon alapuló fogyatékosjogi védelem gyakorlati megvalósulása. Azokban a társadalmakban, ahol a jogi szabályozás hiányzik, és jótékonykodás alapján segítik az arra rászorulókat, ott nem teljesebben ki a fogyatékkal élők védelme, hiszen mindig a közösség, vagy az egyének jó szándékának függvénye, hogy kapnak-e segítséget. Ez persze nem jelenti azt, hogy egy ilyen alapokon nyugvó rendszer ne működhetne. Ugyanakkor az indiai példát alapul véve, ahol mindmáig a jótékony-ság-alapú gondoskodás domináns, láthatjuk, hogy a fogyatékkal élő személy ellátásának a felelőssége elsősorban a rokonokra hárul. A fogyatékos személy, illetve a családtagok személyes tragédiájaként tekintik a sérült gyermek születését, vagy egy későbbi életkorban bekövetkező fogyatékosná válást.⁵

Európában az egyéni felelősséget a társadalmi felelősség gondolata, és az ezen alapuló szabályozás váltotta fel. A paradigmaváltást nagyrészt a XX. század háborúi következményei idézték elő. Európa államai először az 1920-as években ismerték fel, hogy a háborús veteránok kezelése, és kárpótlása nem egyéni, hanem közügy. Különleges nyugdíjrendszert vezettek be, álláslehetőségeket biztosítottak a veteránoknak. Ausztriában, Fran-

⁴ Az európai kontinens államainak megoldásait áttekintve láthatjuk, milyen sokszínű a jogalkotás. Finnország és Spanyolország szociális törvényekben szabályozza a sérült személyek jogait. A cél ezekben az országokban a prevenció, a diagnózis minél korábbi felállítása, és a rehabilitáció. Az Egyesült Királyság, Írország, Spanyolország és Svédország civiljoga pontosan meghatározza a fogyatékoság és a hátrányos megkülönböztetés fogalmát. Finnország, Franciaország, Luxemburg és Spanyolország büntetőjogilag szankcionálja a fogyatékosokkal szembeni diszkriminációt. E törvények hátránya, hogy bizonyítani kell a diszkriminációs szándékot is, amit igen nehéz bizonyítani, így a büntetőjogi rendelkezéseket ritkán alkalmazzák a gyakorlatban. Finnország, Ausztria és Németország alkotmányának egyenlőségi klauzúla a fogyatékoságot is tiltott megkülönböztetési alapként jegyzi, az utóbbi két ország alaptörvénye pedig kifejezetten engedi a megerősítő intézkedések megtételét, ami a fogyatékkal élők esetében legtöbbször a munkajogban alkalmazandó kvótákban ült testet. A finn és a portugál alkotmány a jelyelv használatahoz való jogot is rögzíti.

⁵ Indiában most történik meg az a paradigmaváltás, amelyben a jótékony-ság-alapú megközelítést felváltja a jogosultság alapú fogyatékosügyi szabályozás. http://www.unicef.org/india/media_610.htm

¹ Bánki László, Csató Gyula, Varga Livia Éva, Ne Parázz!, Budapest, Beszélő Szem, 2004. A könyvet Borogdai Zsuzsi illusztrálta, Tormássy Éva szerkesztette, Daróczy Eszter szakértette és Nemes Péter lektorálta.

² Elliot Aronson, A társas lény, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992, 235.

³ <http://www.bbc.co.uk/ouch/paralympics/facts/>

ciaországban, Lengyelországban, Németországban és Olaszországban például kvótarendszert vezettek be.⁶ A veteránok a hazájukért való küzdelemben szenvedtek sérüléseket, és váltak fogyatékosná, így morálisan megengedhetetlen lett, hogy a köz érdekében teljesített szolgálat következményét egyedül ők és családjuk viseljék. A rokonok, szomszédok, szűkebb közösségek jótékonykodását ekkor felváltotta az állam jótékonykodása. Szándékosan használom ezt a szót az állam tekintetében is, hiszen jogokat ekkor még nem fektettek le, az egyenlőség megteremtését sem tekintették célként. A törvényhozó alkotmányos kötelezettsége a fogyatékkal élők tekintetében nem állt fenn, kizárólag a jogalkotó „jóérzésének” köszönhetően indult meg a veteránok rehabilitációja. A szabályozás célja nem általában a sérült emberek életének megkönnyítése volt, hanem csak a katonákra terjedt ki, és azt az üzenetet közvetítette a társadalom és a hadsereg felé, hogy a hazafiasság, a haza védelme érték, és az állam nem feledkezik meg azokról, akik testi épségük kockáztatásával szolgálták, és ami még fontosabb: szolgálni fogják a hazát. Bár jogilag lehetősége lett volna a jogalkotónak a szabályozás visszavonására, ez politikai öngyilkosságot jelentett volna, és valóban, a fogyatékkal élő személyek jogai egyre több és több területet és egyre nagyobb védeltséget öleltek fel.

⁶ Lisa Waddington, „Reassessing the Employment of People with Disabilities in Europe: From Quotas to Anti-Discrimination Laws,” 18 *Comparative Labor Law Journal* 62 (1996), 63.

A fogyatékosjogok történetének második fejezetében, az 1960-as évektől még mindig a veteránokon volt a hangsúly, de újabb csoportok, így különösen a fogyatékos gyermekek is védelmet nyertek. A figyelem a gyógyításról áttevődött az oktatásra, és a képzésre.

A második paradigmaváltás az 1990-es években történt meg,⁷ elsősorban a fogyatékosügyi szervezetek nyomására. Az 1990-es évek elejére egyre többen kritizálták a fogyatékkal élők jogi helyzetének szociális és egészségügyi kérdésként való kezelését, arra hivatkozással, hogy ez kirekesztő és elkülöníti a fogyatékos személyeket. Az európai szabályozás két mintaértékű dokumentumra támaszkodott. A jogalkotók egyrészt az ENSZ által 1993-ban elfogadott „A fogyatékossgal élő emberek esélyegyenlőségének alapvető szabályai” („The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities”) c. dokumentumot, valamint az 1990-ben elfogadott Amerikai Egyesült Államokbeli „Fogyatékkal Élő Amerikaiakról szóló Törvényt” („Americans with Disabilities Act”) követték.

Míg a hagyományos egészségügyi, orvosi modell tehát a megelőzésre és a fogyatékos személy gyógyítására fekteti a hangsúlyt, az új, ún. társadalmi, vagy társadalompolitikai mo-

⁷ Az európai fogyatékosjogok történetére ld. Lisa Waddington, *Disability, Employment and the European Community*, London: Blackstone Press, 1995.

dell az ellenséges környezetet, valamint a nem fogyatékosokban kialakult előítéleteket, a társadalmi stigmákat, a szegregációt okolja.⁸ A középpontban tehát már nem a fogyatékoság mint az érintett személy egyéni problémája áll, hanem a társadalom egészének felelősségén a hangsúly. A kérdés immár az, hogy a

társadalom és a környezet hogyan alkalmazkodik a különféle emberek igényeihez.

■ SZOCIÁLIS JOGOK, EGYENLŐSÉG, PIAC

A paradigmaváltás a jogi szabályozásra is hatással volt. Az orvosi, egészségügyi modell a szociális jogok kodifikációját alapozta meg, az új, társadalmi paradigma egyenlőségi kérdéseket vet fel. A szociális jogalkotás mindig az orvosi modellt erősíti, mivel elfogadja, sőt hangsúlyozza az egyén fogyatékoságát, hiszen azt kívánja kompenzálni. E szabályozás árnyoldala, hogy a

⁸ Janet Radcliffe Richards, "How Not to End Disability," 39 *San Diego Law Review* 693-713 (2002); Laura L. Rovner, "Disability, Equality and Identity," 55 *Alabama Law Review* 1043 (2004).

fogyatékkal élőkét önállóan embereknek, gazdasági koloncnak tekinti. Ezzel ellentétben az egyenlőségi modell arra készíti a sérült személyeket, hogy versenyezzenek a piacgazdaságban. Az utóbbi nézőpont hátránya, hogy nem kínál megoldást azokra az esetekre, ahol a fogyatékos oly mértékű, hogy a személy nem versenyképes a piacon, vagy nem kifizetődő olyan mértékben akadálymentesíteni, hogy az legyen.

■ Szociális jogok

A szociális jogokat hagyományosan az emberi jogok második generációs jogaiként tartjuk számon a keletkezéstörténeti modell szerint.⁹ Korai alkotmányok, mint az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya, és korai emberi jogi dokumentumok, mint a francia Az Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozata nem említ szociális jogokat. A szociális jogok elsősorban a XIX. századi kapitalizmus árnyoldalait ellensúlyozandó nyertek elismerést az I. világháború után,¹⁰ ám alkotmányos rangra emelkedésük a jóléti állam II. világháború utáni gondolatával párhuzamosan terjedt el.¹¹ Ugyanakkor a szociális jogok alkotmányba való beillesztése számos problémát is felvet. A jogok érvényesülését az állam köteles garantálni, azaz a jogosultságokat kikényszeríthetővé kell tennie. Minden jog kötelezettséget is jelent egyben. Amennyiben ezen kötelezettség elmulasztása esetén nem állnak az egyén rendelkezésére jogvédelmi eszközök, hogy a jogosultságot kikényszerítse, a jogok deklarálása üres szó marad. A lefektetett jogok, így a szociális jogok is tehát akkor hoznak valóban változást, és akkor jelentenek védelmet, ha jogilag kikényszeríthetőek. Azonban az első generációs szabadságjogokkal szemben, amelyek a jogba való beavatkozástól való tartózkodást követelik meg az államtól, a szociális jogok pozitív kötelezettséget rónak az államra. A pozitív kötelezettségek teljesítése pedig nagyban függ az állam gazdasági teherbíró képességétől, ezért azok gyakran nehezen vagy egyáltalán nem kényszeríthetőek ki. Természetesen nincs kizárva, hogy bírói úton érvényesíthető volna némely szociális jog, azonban nagyobb a valószínűsége annak, hogy a bíróság vonakodik a jogsérelem megállapítását illetően. Hiszen ezzel sok esetben olyan gazdaságpolitikai döntést hozna, amely összeegyeztethetetlen a hatalmi ágak megosztásának elvével. Röviden, a bíróság nem emelheti az adókat, nem oszthatja újra a forrásokat, hogy a kormány végrehajthassa a jogszabályokat.¹² A szociális jogok kikényszeríthetlensége végül a teljes alkotmány elértéktelenedéséhez vezethet. Ezért egyes jogtudósok azt ajánlják, hogy az alkotmány kizárólag kétféle célnak tegyen eleget: egyrészt biztosítsa a szabadságjogokat, mint a szólásszabadságot, a szerződések szabadságát, a tulajdonhoz való jogot, stb.; másrészt pedig teremtsen meg a működő piacgazdaság alapfeltételeit.¹³ Ezt a nézetet többen vitatják, vagy azért, mert nem értenek egyet azzal, hogy a

⁹ Halmi Gábor és Tóth Gábor Attila (szerk.), *Emberi Jogok*, Budapest, Osiris, 2003, 85.

¹⁰ A mexikói, német, spanyol és szovjet alkotmányban. Ld. uo.

¹¹ Luis-María Díez-Picazo and Marie-Claire Ponthoreau, *The Constitutional Protection of Social Rights – Some Comparative Remarks*, Florence: European University Institute, 1991, 5.

¹² „[C]onstitutions with judicially enforceable social welfare rights are even more strongly counter-democratic than those with traditional civil liberties and civil rights.” Mark Tushnet, *Social Welfare Rights and the Forms of Judicial Review*, 82 *Texas Law Review* 1895 (2004), 1897.

szociális jogok nagyrészt pozitív jogok, vagy pedig azzal érvelnek, hogy az első generációs jogok végrehajtása is sokszor állami beavatkozást igényel. Megint mások, jöllehet elfogadják, hogy a szociális jogok nehezen kikényszeríthetőek, ennek ellenére nem tartják valós veszélynek az alkotmány elértéktelenedését.¹⁴

■ Egyenlőségi modellek és a piac

Az egyenlőségi modell természetesen nem valósulhat meg az egyenlőség formális értelmezésével, éppen ezért olyan egyenlőségi elméleteket dolgoznak ki a jogalkotók, amelyek lehetővé teszik a kiindulópontok, azaz az esélyek egyenlőségét, vagy az eredményegyenlőséget. Az utóbbi megközelítés elfogadja Aesopus „A róka és a gólya” című meséjének tanulságát. A gólya a róka vacsoráján nem tudott hosszú csőrével a lapos tányérban felszolgált ételből enni, majd amikor a gólya viszonzta a meghívást, és hosszú nyakú edényekben tálalta fel a vacsorát, azokból a róka volt képtelen falatozni.¹⁵ A fogyatékosok, csakúgy, mint az emberi faj sokszínűsége, vegyes jellegű szabályozást kíván meg, ám a megfelelő jogalkotás kiválasztásához első lépésként a fogyatékkal élő személyek igényeit, és ehhez kapcsolódóan az állam alapvető céljait kell meghatározni.

A gazdaság és az egyenlőség megvalósulása közötti kapcsolat optimista felfogása szerint azok a piaci szereplők, akik hátrányosan különböztetik meg az emberek bizonyos csoportját, gazdaságilag rosszul járnak. Veszíthetnek egyrészt azon, hogy nem szolgálnak ki bizonyos vásárlókat, és ezzel elesnek a profittól, másrészt veszíthetnek azzal is, ha nem hajlandók foglalkoztatni az emberek egyes csoportjaihoz tartozókat, pl. a nőket vagy a nem fehér bőrszínűeket, és ezzel leszűkítik saját választási lehetőségeiket. Ideális esetben a piac kilöki azokat a termelőket és munkáltatókat, akik hátrányosan diszkriminálnak. Kevésbé optimista gondolkodók azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy a piac nem alkalmas a hátrányos megkülönböztetést alkalmazók kiszűrésére. Sunstein szerint¹⁶ a munkáltatók nem feltétlenül azért diszkriminálnak, mert szűk látókörűek, rasszisták vagy szexisták, hanem éppen piaci megfontolások által vezérelve juthatnak arra a következtetésre, hogy nem foglalkoztatnak, vagy nem szolgálnak ki bizonyos személyeket. A piaci szereplők dönthetnek a diszkrimináció mellett abban a félelemben, hogy a fogyasztók gazdaságilag megbüntetik őket nem-megkülönböztető gyakorlatuk miatt. A fogyasztókat soha nem löki ki a piac, legrosszabb esetben is csak valamivel magasabb árat kell fizetniük az általuk preferált megkülönböztető politikát folytató cég

¹³ Cass R. Sunstein, *Against Positive Rights*, in András Sajó (ed.), *Western Rights? Post-Communist Application*, The Hague/London/Boston: Kluwer Law International, 1996, 225.

¹⁴ Luis-María Díez-Picazo and Marie-Claire Ponthoreau, *The Constitutional Protection of Social Rights – Some Comparative Remarks*, Florence: European University Institute, 1991; Herman Schwartz, *Do Economic and Social Rights Belong in a Constitution*, 10 *American University Journal of International Law and Policy* 1233 (1995).

¹⁵ Ugyanennek a problémának egy másik megfogalmazását találjuk Anatole France-nál: „a törvény előtti egyenlőség magasztos szárnya [...] gazdagnak-szegénynek egyformán megtiltja, hogy hidak alatt háljon, az utcákon kolduljon, és kenyeret lopjon.” Anatole France, *A vörös liliom*, ford. Lányi Viktor, 1894, 7. fejezet.

¹⁶ Cass R. Sunstein, *Why Markets Don't Stop Discrimination*, 8 *Social Philosophy and Policy* 22 (1991).

áruért vagy szolgáltatásaiért. Ezért a piac nem oldja meg az összes potenciális munkavállaló egyenlőségének kérdését. Másrészt lehet, hogy bizonyos sztereotípiák miatt nem vesz fel a munkáltató fogyatékos munkavállalót. Azok, akik a szociális jogok alkotmányba való foglalását sürgetik, hangsúlyozzák, hogy a piac hajlamos az időseket, fogyatékosokat, és betegeket diszkriminálni. Ezt a hatást ellensúlyozhatják a szociális jogok.¹⁷

Egyes szerzők a fogyatékosügyi szabályozást éppen gazdasági megfontolások miatt sürgetik. A versenyképességet elősegítő szabályozást azonban nem a szociális, hanem sokkal inkább az egyenlőségi, vagy antidiszkriminációs szabályozás mozdítja elő. Az antidiszkriminációs szabályok lehetővé teszik, hogy a fiatal fogyatékosok bekerüljenek a munkaerő piacra, csökkentve ezzel a társadalomra, vagy legalábbis az adózókra nehezedő nyomást, amit a források újraelosztása jelent. A fogyatékos személy szempontjából szintén előnyös ez a megoldás, hiszen kevésbé függ a szociális támogatástól, és ezzel az állami kedvezményektől függetlenné válik. Amennyiben a fogyatékkal élő munkavállalók vonatkozásában is megvalósul az egyenlő munkáért egyenlő bér elve, a fogyatékos személyek fogyasztóként is megjelennek az európai piacon. Ennek azonban az is előfeltétele, hogy mindenki számára használható, amerikai terminológiával ún. „universal design” termékek kerüljenek piacra, ill. ezen elv alapján épüljenek az újonnan tervezett épületek.

Az egyenlőségi modell egy sor előnnyel kecsegtet mind a fogyatékkal élők szempontjából, hiszen az államtól és másoktól függetlenednek és a kiszolgáltatottság érzése is gyengül, mind a társadalom egésze szempontjából, hiszen a teherviselés mértéke is csökken, valamint a piaccgazdaságra nézve is pozitív következményekkel bír. Ugyanakkor a fogyatékkal élő személyek egyenlősége számos elméleti kérdés előzetes tisztázását követeli meg. A formális egyenlőség, miszerint az egyenlőket egyenlően, az egyenlőtleneket pedig egyenlőtlenül kell kezelni, nem segít annak meghatározásában, hogy ki egyenlő kivel, és milyen vonatkozásban.¹⁸ Hiszen egy bizonyos különbség az emberek között egyes esetekben releváns, más esetekben irreleváns lehet. A társadalmi felfogás, az erkölcs és más jogon kívüli szempontok határozzák ezt meg. Az emberi méltóság kétségtelenül egyenlően megillet mindenkit. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 1. cikke szerint: „Minden emberi lény [nek] egyenlő méltósága és joga van.” Ez a gondolat köszön vissza Sólyom László a halálbüntetésről hozott alkotmánybíróági határozathoz fűzött különvéleményében: „A méltósághoz való jog másik funkciója az egyenlőség biztosítása. [...] Nincs az életre méltóbb és méltatlanabb. Az egyenlő méltóság miatt egyaránt érinthetetlen a nyomorék és az erkölcsi szörnyeteg bűnöző élte és méltósága is. Az emberi méltóságban mindenki osztozik, aki ember, függetlenül attól, hogy mennyit valósított meg az emberi lehetőségéből és miért annyit.”

Az emberi méltóságtól eltekintve azonban nincs még egy olyan tulajdonság, amelyben megegyeznének az emberek. Min-

den ember egyedi és megismételhetetlen. Ennek megfelelően valamennyi jogszabály különbséget tesz emberek csoportjai között, legyen a különbségtétel alapja állampolgárság, végzettség, életkor vagy vagyoni helyzet. Ideális esetben a jogszabályok csak akkor tesznek különbséget akár a fentiek szerint, akár egyéb alapon, ha ezek a különbségtételek relevánsak. A végzettség természetesen irreleváns például az élethez való jog vagy a szólásszabadság szempontjából, míg releváns lehet egyes felvételi eljárásokban. Ezek egyértelmű példák, de ha már a nők szavazati jogára gondolunk, vagy arra, hogy nem is olyan régen még nem üzhettek bizonyos foglalkozásokat, vagy nem tanulhattak tovább, akkor láthatjuk, hogy a releváns és irreleváns különbségtétel meghatározása erkölcsi, vagy vallási meggyőződésen alapuló normatív döntés. Ez különösen igaz heterogén társadalmakban.

Az alkotmányozók az egyenlőség különböző értelmezése mellett dönthetnek. Az alkotmányok általában tartalmaznak általános egyenlőségi klauzulát, azaz az egyéneket egyenlőként ismerik el politikai és erkölcsi mivoltukban, valamint méltóságukban. Némely alkotmány egyes védett csoportok elleni diszkriminációt tiltó egyenlőségi klauzulával is rendelkezik. Az ilyen rendelkezések azonban nem mondják meg, hogy mikor kell és mikor nem kell az adott tulajdonságot figyelembe venni. A fogyatékoság, hasonlóan bármely más megkülönböztetési alaphoz, szintén lehet releváns vagy irreleváns egyaránt. A nemi, faji vagy vallási megkülönböztetéssel szemben azonban nem mindig rossz szándék vezérli a diszkrimináló munkáltatót, oktatási intézményt, hanem gyakran indokolatlan félelem, babona, vagy tudatlanság áll a fogyatékkal élő személy hátrányos megkülönböztetése mögött. Azokban az esetekben, ahol a fogyatékoság irreleváns, azt mondhatjuk, hogy az adott kérdés szempontjából a fogyatékkal élők egyenlők a nem fogyatékosokkal, és ezért egyenlően is kell kezelni őket a formális egyenlőség elve alapján. Más esetekben a fogyatékoságot tekintetbe kell venni az esélyegyenlőség vagy az eredményegyenlőség eléréséhez. Az esélyegyenlőség megteremtése azt jelenti, hogy a kiindulópontokat egyenlővé tesszük, azaz például egy felvételi vizsgán a diszlexiás jelentkező több időt kap az írásbeli tesztnél, vagy speciális szoftvert bocsátanak a gyengénlátó rendelkezésére az olvasáshoz. Az eredményegyenlőség tipikusan kvóták formájában ölt testet, például, amikor egy adott cégnél meghatározott létszámú fogyatékkal élő munkavállalót kell alkalmazni.

Amikor az egyenlőség alanyát határozzuk meg, akkor tisztáznunk kell, hogy egyéni vagy csoport egyenlőségre gondolunk. Ez ahhoz a kérdéshez vezet el, hogy a fogyatékkal élők vajon csoportot alkotnak-e vagy nem. Jelenleg valamennyi fogyatékoságot azonosan kezelik mind az alkotmányok, mind az egyéb jogszabályok. Bár alapvetően nem értek egyet a homogén szabályozással, mégis állnak legitim érvek e megoldás mögött. A szenvedés, megkülönböztetés, a fogyatékkal kapcsolatos stigmák egyaránt sújtják a különböző fogyatékos csoportokat. A jogszabályok közös célja a fogyatékkal élők társadalmi helyzetének erősítése, az alacsonyabb rendű állampolgári státusz megszüntetése.

Jogi szempontból megkülönböztethetünk olyan antidiszkriminációs szabályokat, amelyek szándéktól függően különbséget

¹⁷ Alexander Somek, *Supranationality Ltd.: Europe's One-Dimensional Jurisprudence*, www.somek.org/Projects/SupranationalityRevised.PDF, 56.

¹⁸ *Arisztotelész, Nikomakhoszi etika* V,3 1131a – 1131b; *Arisztotelész, Politika*, III. 9.

tesznek a megkülönböztetések között. A legtöbb európai megoldás (kivéve, ahol büntetőjogilag szankcionálják a diszkriminációt) nem tulajdonít jelentőséget a szándéknak. Inkább sunsteini értelemben használják a diszkrimináció szót, ami „alatt milyen olyan döntést értünk, ami alapján egy hasonlóan képzett [...] fogyatékos személyt kevésbé kedvezően kezelünk, mint [egy] ép testűt, függetlenül attól, hogy a döntés háttérében rosszindulat, ízlés, szelektív empátia, közöny, gazdasági önérdék, vagy sztereotipizálás áll”.¹⁹ Ezen jogszabályok célja egy olyan „kasztellenes” elv érvényesítése, amely „megtiltja, hogy a társadalmi vagy jogi gyakorlat a látható, de erkölcsileg irreleváns különbségeket társadalmi hátránnyá alakítsa, hacsak erre nincs komoly társadalmi indok.”²⁰

■ ÖSSZEGLÉS

Akármilyen vonzónak tűnik is az egyenlőségi, vagy anti-diszkriminációs megközelítés, el kell fogadnunk, hogy ez csak meghatározott fogyatékosággal rendelkezők esetén működik, és csak bizonyos szintig. Hangsúlyozandó, hogy az antidiszkriminációs jogszabályok nem biztosítanak előnyt a védett csoportoknak. Továbbra is a rátermett jelentkezők kapják meg az adott állást, vagy jutnak be oktatási intézményekbe, az egyenlőségi elv csak azt tiltja meg, hogy az irreleváns tulajdonságokat is figyelembe vegye a munkaadó. Egyes fogyatékoságok azonban valóban munkaképtelenséghez vezethetnek. Amennyiben az egyenlőségi felfogások nem segítenek tovább a fogyatékkal élők emberi méltóságának kiteljesítésében, szociális jogszabályok egészíthetik ki az antidiszkriminációs modellt.

■ RÉGI MESÉK, MODERN MESÉK, PARA

A „Ne Parázz” gyermekeknek készült, nyelvezete modern, az illusztrációk színesek, vidámak, ugyanakkor nem mesekönyvről van szó. A „Ne Parázz” c. könyvet áthatja a méltóság és az esélyegyenlőség elve, a tolerancia és az elfogadás gondolata. Az egyén speciális igényeit és a társadalom, valamint a társadalom tagjaként az olvasó szerepét nyíltan, kedvesen mutatják be a szerzők és az illusztrátor. Könnyen meglehet, hogy a könyv elentétben áll a gyermek által korábban megismert érvekkel, megközelítéssel, de a mesék világában domináns fogyatékos-képet mindenképp igyekszik leküzdeni. A mesékkel ellentétben a fogyatékos nem tükröz belső személyiségjegyeket, valamint nem végződik a könyv megnyugvást jelentő happy enddel sem, ami összhangban áll azzal az egyszerű ténnyel, hogy a fogyatékos leggyakrabban nem gyógyítható.

A Grimm testvérek már régen megírták a súlyosan fogyatékos gyermek babonán alapuló eredettörténetét. Az anya az ördöggel hál, így gyermeke boszorkányfattyúként jön a világra. Az „alácsempészett” vagy másképp „váltott gyerekeket” valamely gonosz alvilági lény csempészi szülés után közvetlenül az egészségesen született gyermek helyébe.²¹

A nagy, bibircsókos vagy vasorrú öregasszony gonosz boszorka, az ördög gyakran sánta és csúf, a kicsi manócskák egyszerű jóindulatú mellékszereplők, egyes törpék pedig gonoszak lehetnek. Félelem és elismerés egyszerre vegyül a fogyatékosággal élő személy iránti érzelmek közé, és ez az ambivalencia nemcsak a mesék szereplőire igaz. A pogány magyarok különös képességekkel rendelkező, jövőbe látó táltosainak különös ismertetőjele is bizonyos fogyatékoság, fölös számú fog, illetve csont volt.²²

A „Ne Parázz!” azonban nem mesekönyv. Nem ringatja abba a hitbe a gyermekeket, hogy a fogyatékos megérdemelt büntetés, vagy a rossz jellem külső megnyilvánulása. Nem nyújt megnyugvást azzal a hamis képpel, hogy minden jóra fordul, azaz a fogyatékos megszűnik, ha az ember, főleg az olvasó gyermek rendesen viselkedik. A Grimm fivérek egyébként ropant ijesztő „A levágott kezű lány” című történetét is talán azért nevezhetjük egyáltalán „mesének”, mert azt sugallja, hogy ha valaki szelíd és jámbor, akkor a kegyelmes isten a levágott kezét is visszanyerheti.²³ Jellemző ugyanakkor a társadalmi szemlélet hiányára, hogy a levágott kezű lány a mesében csak úgy tud élve maradni, hogy éveken keresztül egy angyal látja el őt és gyermekét.

A „Ne Parázz!” c. mű talán legfontosabb vonása, hogy nemcsak a sérült emberek egyenlőségét fogadja el és ezt a szemléletmódot próbálja meg az olvasókkal is megismertetni, hanem az olvasókat, azaz a gyerekeket is egyenrangú félnek tekinti, akik képesek felfogni a fogyatékkal élők mindennapi nehézségeit, a társadalmi problémákat, ítéletet alkotnak és felelősséget éreznek embertársaik iránt. A mű komplex jogi, politikai, gazdasági kérdéseket érint a gyermekek számára érthető nyelvezeten, példákkal illusztrálva.

A szerzők nem esnek abba a hibába, hogy definiálni próbálják a fogyatékoságot. A világ államai mind eltérően határozzák meg a fogyatékoságot, és a probléma súlyát jelzi, hogy egy spanyol nemzeti bíróság az Európai Bíróság előtti eljárásban előzetes döntéshozatalra terjesztette fel a kérdést, hogy hol kell meghúzni a határvonalat a betegség és a fogyatékoság között.²⁴ A szerzők ehelyett kiválasztanak egyes fogyatékoságokat, főbb típusokat és azokon keresztül mutatják be a sérült emberek életét, illetve hívják fel a figyelmet arra, hogy az olvasó hol, hogyan segíthet, vagy éppen mi az, amiben nem kell segíteni. Külön fejezetek szólnak a vak és gyengénlátó, a mozgássérült, az értelmi sérült, valamint a hallássérült, beszédzavarokkal élő emberekről. A szerzők kerülnek a nehéz morális kérdéseket, mint például a kóros elmeállapot mint a büntethetőséget kizáró ok problémáját, a cselekvőképesség korlátozásának eseteit, vagy a prediktív genetikai szűrés és a szelektív abortusz kapcsolatát. Ez helyes, mivel a megcélzott korosztály vélhetőleg nincs minden olyan ismeret birtokában, amely az ilyen kérdésekben való önálló állásfoglalást lehetővé tenné. Az utolsó fejezet meghatározó módon mutatja be, hogy az

¹⁹ Cass R. Sunstein, „Why Markets Don’t Stop Discrimination,” 8 *Social Philosophy and Policy* 22 (1991), 34.

²⁰ Cass R. Sunstein, „The Anticaste Principle,” 92 *Michigan Law Review* 2410 (1994), 2411.

²¹ Kálmán Zsófia és Könczei György: *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*, Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 47.

²² *Id. mű*, 50.

²³ Gebrüder Grimm, *Das Mädchen ohne Hände: „... und durch Gottes Gnade wegen ihrer Frömmigkeit wuchsen ihr die abgehauenen Hände wieder.”*

elfogadás és a szeretet a fogyatékkal élők vonatkozásában is központi szerepet tölt be, csakúgy, mint minden más emberi kapcsolatban. Az utolsó történetből a fiatalabb olvasók az elfogadást tanulhatják meg, a nagyobbakban emellett talán más kérdések is felmerülnek az állam és az egyén viszonyának szabályozásáról, erkölcs és jog kapcsolatáról, a heterogén társadalmakról, az állam semlegességéről. Azonban ezek a kérdések már eltérnek a könyv fő mondanivalójától. A „Ne Parázz” főíve az esélyegyenlőség megteremtése, és az elfogadás elsajátítása.

A könyvet Borogdai Zsuzsi illusztrálta és Csáki László tervezte. A kedves képek, a szöveggel harmóniában, alapvetően vidám, kötetlen hangulatot sugallnak, nem kevés humorral fűszerezve. A tervező nagyvonalúan bánik a felületekkel, a háttérzínekkel és a színekombinációkkal. Az ő érdeme, hogy optikailag egyensúlyba kerül a mondanivaló szöveges és képi megfogalmazása.

A szerzők és művészek megvalósították az előszóban ígértet. A játékos oldalszámozás, a vidám betűtípusok, a mókás, kifejező illusztrációk, az emberi test, az elme és lélek működésének leírása, a fogyatékosok ismertetése, a lehetséges segítség, vagy akadálymentesítés bemutatása, a sok-sok példa, a színes nyelvezet könnyed stílusban győz meg arról, aminek rég egyértelműnek kellene lennie: arról, hogy ez a „világ velük, velünk kerek egész.”²⁵

Bárd Petra

²⁴ Sonia Chacón Navas versus Euresst Colectividades SA ügy (C-13/05).

²⁵ Bánki, Csató, Varga, 5.

Helyreigazítás

Lapunk 2006/3. számában a Tisztázódó szerepek című írás tévesen, a Budapest Főváros Önkormányzata és Pest Megye Önkormányzata által 2005 októberében közösen meghirdetett tanulmány pályázat első díjas munkájaként jelent meg. A fenti tanulmány ezenkívül nem kizárólag az ott szereplő szerző munkája. Minden érintettől ezúton is elnézést kérünk, a díjazott pályaművet későbbi lapszámunkban közöljük, az alábbiakban a szerző közleményét olvashatják.

„Július elején – miközben új otthonom egyik öreg ablakát próbáltam megszépíteni – megszólalt a telefonom. A felelős szerkesztő keresett, mivel lapzártáig nem válaszoltam elektronikus levelükre, amelyben megküldték a szakmai pályázatra beadott tanulmányomat, egy előítéletességet vizsgáló kutatásról szóló beszámolót. Mentettem magam, hogy vidékre költöztem és átépítés alatt álló parasztházamban nem voltam/vagyok számítógép közelben. A szövegen érdemben nem változtattak, ezért megállapodtunk, hogy látatlanul is jóváhagyom a közlést, egyben bediktáltam új címemet, ahová kérem a tiszteletpéldányt.

Már az ajtók kaparásánál tartottam mire megkaptam az újságot. Ekkor ért a meglepetés: nem a pályázatra beküldött dolgozatot közölték, hanem a *Gyermekotthoni Pszichológusok Munkacsoportjának munkaanyagát*.

A megjelent szöveg szerencsére vállalható, de fontos megjegyezni, hogy a SZAKMAI PROTOKOLL szövege csupán **tervezet**, amelyet az érintett szakemberek közös munkája alapján JÁRMI ÉVA, az Esze Tamás Gyermekotthon pszichológusa készített. Ez az anyag a Munkacsoportunk ajánlása a széles szakmai közvélemény felé, amiről már június elején tartottunk az ICSSZEM Gyermekvédelmi Főosztálya és az NCSSZI Gyermekvédelmi Főosztálya közös szervezésében egy vitanapot a gyermekotthoni vezetők körében. A konszenzus kimunkálása folyamatban van, és valójában az anyag nyomtatásban való megjelenése is segíti ezt a folyamatot.

A hibát csak én követhettem el az átadott lemezek összezerelésével.

Ezúton is mindenkitől elnézést kérek a tévedésemért.

Hantos Ágnes”